

Аляксандр Бразгуноў / Alaxandr Brazgunou

Нацыянальная акадэмія навук Беларусі, Беларусь /

National Academy of Sciences of Belarus, Belarus

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1347-8690>

e-mail: beowulf.bel@gmail.com

Вобраз “іншага” ў беларускай літаратуры XVI–XVIII стагоддзяў

The image of the Other in Belarusian literature of the 16th–18th centuries

Wizerunek „innego” w literaturze białoruskiej XVI–XVIII wieku

ABSTRACT: In the article, the features of the presentation of the image of the Other in the Belarusian literature of the Renaissance and Baroque epoch are considered based on the example of the most significant written monuments (Pilgrimage by M.K. Radziwiłł, diaries of S. Maskiewicz, E. Pielgrzymowski, T. Billewicz, J. Charkiewicz). It has been established that the medieval understanding of otherness, determined by Christian dogma, in the literature of the 16th – 18th centuries is gradually being replaced by subjective perception, which means that the opinion of a particular person, and not of a collective, becomes important. This testifies to the growth of the author's principle and the destruction of the poetics of the literature of reflective traditionalism.

KEYWORDS: author, Baroque, Belarusian literature, image of the “otherness”, Renaissance, subjectivity.

У пошуку першай усходнеславянскай пісьмовай крыніцы, якая змяшчала б матэрыял, хоць у нейкай ступені датычны да ўспрыняцця іншасці, мы неадменна спынімся на перакладах біблейскіх кніг. Дзеі “абранага народа”, апісанне якіх разгортваецца на вялізарнай геаграфічнай прасторы Бліжняга Ўсходу, Малой Азіі і паўночнай Афрыкі і на значным адцінку чалавечай гісторыі (XV ст. да н. э. – I ст.), адкрываюць, здавалася б, шырокае поле для даследчыцкіх інтэрпрэтацый. На жаль, гэтаму перашкаджае дагматычны статус біблейскіх кніг у юдэйскай і хрысціянскай традыцыі, за якім – доўгі працэс кадыфікацыі, а значыць, ідэйнага ўзгаднення, выпраўлення і сэнсавага ўдасканалення

тэкстаў. Хаця многія з кніг Бібліі, без сумнення, маюць літаратурнае паходжанне і змяшчаюць цікавыя звесткі па гісторыі ўзаемадэяванняў усходніх народаў, у сваёй сукупнасці яны, усё ж, уяўляюць ідэалагічны прадукт, які арыентуе на размежаванне паміж *сваім* і *чужым* на падставе рэлігійна-містычнага вучэння, а не прэзентацыі канкрэтнай іншасці. Гэта азначае, што ідэалагічная еднасць набывае каштоўнаснае значэнне, а культурная адрознасць папроста элімінуецца з дыскурсу саборнасці. Таму цэнтральным пытаннем, вакол якога вядзецца, напрыклад, еўрапейская царкоўная палеміка, у тым ліку ў Вялікім Княстве Літоўскім (далей – ВКЛ), з’яўляецца не культура габрэйскага ці іншага народаў, а менавіта гісторыя станаўлення рэлігійнага вучэння і яго дагматычны сэнс. За філалагічнай працай Францыска Скарыны, Сымона Буднага, Васіля Цяпінскага, выдаўцоў Берасцейскай Бібліі 1563 г. стаіць жаданне стварыць такія дасканалыя пераклады, якія без скажэння транслявалі б найвышэйшы сэнс, закладзены ў *Бібліі*, паколькі, як бачылася тагачасным асветнікам, у прыватнасці, Ф. Скарыну, “в сей книзе всее прироженое мудрости зачало и конець, Бог Вседержитель познаван бывает” [Анталогія 2003: 322].

Прыўнесены хрысціянствам дагматычна-ідэалагічны падзел на сваіх і чужых аказаў, між тым, непасрэдна ўплыў на характар развіцця як царкоўнага, так і свецкага пісьменства ў Еўропе. І справа не толькі ў тым, што пачаўся “адлік часу з адмоўным і дадатным знакам” [Ле Гофф 1992: 159], г. зн. адбыўся падзел гісторыі на сакральную (біблейскую, свяшчэнную) і свецкую (чалавечую, зямную). Прывязка да біблейскага часу дазваляла вытлумачваць падзеі і культурныя здабыткі еўрапейскай антычнасці, а тым самым упісваць іх у межы свяшчэннай гісторыі, рабіць імавернымі для чытача. Пры гэтым не мела значэння, што дзеянне адбывалася ў дахрысціянскую эпоху. Так, падзеі ў *Троі* перакладчык адносіць да часу, “коли царствовал Д[а]в[ы]дъ, сынъ Иесеов, в земли Жидовской” [Беларускія *Александрыя*... 2009: 199], у поўным сербскім спісе *Александрый* – да “еврейскому г[о]с[по]дству от арьхиерей Иеремии пророку” [Александрый 1962: 157]. Як бачым, захаванню гістарычнай храналогіі ўвага не надаецца: аўтара не бянтэжыць, што Аляксандр Вялікі (IV ст. да н. э.) з’яўляецца сучаснікам біблейскага прарока Ераміі (VII–VI стст. да н. э.), а траянскія падзеі (XIII–XII ст. да н. э.) адбываюцца ў часы цара Давыда (XI–IX ст. да н. э.). Яго задача – упісаць у кантэкст свяшчэннай гісторыі падзею, якая адбывалася на тэрыторыі, хай сабе і язычніцкай у мінулым, але хрысціянскай у сучаснасці аўтара.

Аперываванне катэгорыяй біблейскага *часу* суправаджалася таксама рэтраспектыўнай “хрысціянізацыяй” тае геаграфічнае *прасторы* антычнасці, якая ў аўтара належала ўжо да хрысціянскай айкумены.

Па-за ахопам падобнага ўяўлення аказваліся, аднак, нехрысцінскія, “нячыстыя” землі. Для сярэднявечнага чалавека яны – terra incognita, якая знаходзіцца ў паралельным часавым вымярэнні, там можа адбывацца ўсё, немагчымае ў хрысціянскім універсуме. Супярэчнасць здымалася тым, што сярэднявечныя этычныя канцэпцыі сыходзілі з лакальнасці маральных уяўленняў – духоўная прастора пэўнага вучэння мела вызначаны геаграфічны арэал распаўсюду, а таму маральным паняццям была ўласцівая лакальная прыкмета, а лакальным – маральная [Лотман 1965: 211]. Іншымі словамі, траплянне героя ў іншую геаграфічную прастору можа прыводзіць да змены ў маральнасці яго паводзін, або, дакладней, да яго падпарадкавання іншай маральнасці. У беларускім перакладным пісьменстве гэты прынцып захоўваў сваю актуальнасць да самага канца XVIII ст.

Так, у *Аповесці пра Трышчана* (канец XVI ст.) перамяшчэнне героя ў геаграфічнай прасторы, звычайна як правіла, шчыльна спалучана з маральным выбарам. У Францыі яго спрабуе спакусіць каралеўская дачка, у Карнаваль ён выпраўляецца, пакутуючы ад невырашальнай супярэчнасці паміж васальным абавязкам перад каралём Маркам і каханнем да прызначанай апошняму Іжоты. У Плачным горадзе, вымушаны падпарадкавацца мясцоваму закону, Трышчан, насуперак уласнаму жаданню, забівае бацькоў рыцара Галіэта. Звернем увагу на гэту істотную дэталю: перад маральным выбарам герой паўстае выключна тады, калі апынаецца ў чужой зямлі (у чужой прасторы). Менавіта там узнікаюць усе перашкоды ў яго каханні да Іжоты, няшчасці, якія пераследуюць героя на працягу ўсяго твора. У фінале рамана цяжка паранены Трышчан, які ніколі не зазнаў паразы ў бітвах і турнірах, аказваецца “под градом Барохом в Пазарейской земли” і ў лісце просіць караля Марка адпусціць да яго Іжоту, “ачеи бы мя злечыла, иж она лекаръство добре умеет” [Беларускія Александрыя... 2009: 477]: узнікшая на чужыне праблема выбару паміж каханнем і васальным абавязкам павінна вырашацца таксама на чужыне.

У *Аповесці пра Баву* (канец XVI ст.) падарожжа таксама моцна спалучана з маральным выбарам, аднак не закранае выключна галоўнага героя. Ратуючыся ад падступства ўласнае маці, Бава пакідае родны горад на купецкім караблі і па пэўным часе прыбывае ў заморскую Арменію. Там ён трапляе на службу да мясцовага караля, дачка якога, Дружнена, адразу закахалася ў юнака. Падступны прыдворны Агулін, выдаўшы сябе за занямоглага караля, паслаў Бава да “сараценскаго солъдана”, сына якога Бава раней забіў у двубоі. Да гэтага моманту ўспрыняцце падарожжа (як перамяшчэння ў геаграфічнай прасторы) ў аповесцях пра Трышчана і Бава супадае, бо проціпастаўленне “свая –

чужая зямля” адбываецца ў межах хрысціянскага свету. Далейшае развіццё дзеяння адбываецца ў апазіцыі “хрысціянская – мусульманская (*сарацэнская*) зямля”. Адпаведнае гучанне набывае матыў маральнага выбару, які ўскладняецца выбарам рэлігійным: султан двойчы прапануе Баве прыняць іслам і ажаніцца з яго дачкой Малгарыяй, аднак рыцар застаецца верны сабе.

Падобнае перасячэнне геаграфічнага (лакальнага) і маральнага элементаў у разгляданы перыяд невыпадковае і звязана з падабенствам прасторавых уяўленняў сярэднявечнага чалавека з прасторавымі ўяўленнямі ў часы Антычнасці, калі пачалі з’яўляцца першыя творы гістарычнай і прыгоднікай тэматыкі. На землях Беларусі і Украіны сярод першых падобных твораў былі аповесці траянскага цыклу і *Александрыя*. Менавіта яны ў XII–XV стст. служылі для тагачаснага чытача крыніцай ведаў пра падзеі сівой даўніны, пра гісторыю, норавы і звычаі іншых народаў. Незвычайнае, экзатычнае, непадобнае на сваё прыцягвала чытача найперш, а пачыналася яно ў творы адразу, як толькі герой апынаўся за межамі еўрапейскай айкумены. Усе краіны, зведаныя Аляксандрам па-за яе межамі (Сірыя, Палестына, Егіпет, Мідыя, Персія, Бактрыя, Індыя, Вавілонія), – своеасаблівыя ўтопіі, антытэтычна злучаныя з яго роднай Грэцыяй у адзінай сістэме сацыяльных, маральных і рэлігійных адносінаў па прынцыпе “сваё” – “чужое”. Такія ўтопіі патрабавалі адпаведнай геаграфіі, асаблівага жывёльнага і расліннага свету. Гэта і незвычайная “Вісайдская земля”, дзе заўсёды пануе цемра, і дзікія вогненныя горы, з якіх нараджаюцца вогненныя саламандры, і васіліск ад погляду якога воіны падаюць мёртвымі.

Як у сербскай, так і ў лацінскай рэдакцыях беларускай *Александрыі* мы знаходзім своеасаблівую мадыфікацыю вышэйзгаданай антытэзы – “праведнае (сваё)” – “грэшнае (чужое)”, якая адсутнічае ў антычны перыяд развіцця твора і з’яўляецца вынікам пазнейшай хрысціянізацыі вобраза Аляксандра Вялікага і яго ўключэння ў кантэкст свяшчэннай гісторыі. Так, у *Александрыі* поўнай лацінскай рэдакцыі (XVII ст.) змешчана “перапіска” палкаводца з галоўным брамінам Дандаміем, у якой супастаўляюцца звычаі, норавы і рэлігійная практыка дахрысціянскай Грэцыі і тагачаснай Індыі. Укладзеныя ў вусны Дандамія эскапады супраць язычніцтва павінны былі прыйсціся даспадобы чытачу, бо цалкам суадносіліся з тым, што ён чуў у штодзённым жыцці царкоўнай абшчыны:

Мы ку чти богом бытла не забиваемы, церквей не будуемы ани болванов золотых або сребряных не ставляемы; ты сам тую уставу маешь, иж з добра твоего оферу чиниш, абы выслушали прозбу твою. Чи ли не розумеешь, ижъ богъ не для пенезей ани для крови телцовъ, скопов

и козлов, але для цнотливых справ и молитвъ покорныхъ бывае ку милосердью порушон? А для того богъ выслушает ч[e]л[o]в[e]ка для слова, бо з слова ставаемыя ровни богу; богъ слово есть, а з того слова вси речи живут и твоят – мы тое слово завжды милуемы а тое в почтivosti маемы [Беларускія Александрыя... 2009: 91].

Названыя вышэй і падобныя да іх творы складаюць своеасаблівы міжнародны рэпертуар сюжэтаў і герояў, іх можна сустрэць у многіх еўрапейскіх літаратурах на вялікім часавым адрэзку, ад V-га да XVIII-га стст. У ВКЛ менавіта яны, побач з гістарыяграфічнымі творамі, у склад якіх нярэдка ўваходзілі, былі, як ужо адзначалася, асноўнымі крыніцамі агульнадаступных ведаў пра іншыя краіны і народы да канца XVI ст. Але і ўласна гістарыяграфічны матэрыял, стракаты паводле формы і зместу, быў аб’яднаны па адным прынцеце: падзеі паказваліся такімі, якімі *маглі быць*, а не былі насамрэч. Прычыны не заўсёды палягалі ў недахопе інфармацыі, даволі часта яны мелі ідэалагічныя і палітычныя падставы, як, напрыклад, пры стварэнні М. Стрыйкоўскім міфалагізаванай гісторыі ВКЛ. Паступовыя змены пачаліся ў эпоху Адраджэння, звязаную з пашырэннем міжнародных сувязяў, з вялікімі геаграфічнымі адкрыццямі, што, безумоўна, спрычынілася да змены ўяўленняў пра навакольны свет. Узнікаюць арыгінальныя творы з апісаннямі падарожжаў, пілігрымак, дыпламатычных выправаў у еўрапейскія і азіяцкія краіны. На змену наменклатуры гатовых сюжэтаў і герояў паступова прыходзіць індывідуальная аўтарская творчасць, недакладнасць і фантазію змяняе асабістае сведчанне, шаблонныя ўяўленні – асабістае ўражанне. Сам факт прысутнасці аўтара на месцы падзеі і хоць бы мінімальнай датычнасці да яе карэнным чынам змяняе характар апісання нораваў, звычайў і ладу жыцця іншых народаў.

У беларускай літаратуры XVI–XVII стст. найбольш выразна падобныя элементы праяўляюцца ў аўтабіяграфічна-мемуарнай прозе, дзе аўтар нярэдка змяшчае на першы план уласную асобу, раскрывае свае адносіны (аўтарскую пазіцыю) да таго, што апісвае – дэманструе суб’ектыўны, уласцівы адзінцы, а не калектыву, погляд. Што не азначае, аднак, немагчымасць спалучэння гэтага падыходу з традыцыйнымі формамі прэзентацыі калектывных каштоўнасцяў.

Такім аўтарам з’яўляецца Мікалай Крыштаф Радзівіл (Сіротка). У сваёй *Пэрэгрынацыі* (1601) побач з карпатлівым апісаннем вялікага мноства важных для хрысціяніна мясцін, звязаных са старазапаветнымі і евангельскімі падзеямі, ён часта падае апісанні нораваў, звычайў або побытавых дэталей з жыцця народаў тых краін, якія давялося яму наведаць як па шляху ў Святую Зямлю, так і падчас вяртання адтуль. Апісанню Ізраіля і Палестыны надаецца вялікая ўвага, але выключна як

мясцінам біблейскай гісторыі. Аўтарская рэфлексія мае тут зададзены хрысціянскім веравучэннем характар. А вось у апісанні нехрысціянскіх зямель і народаў М.К. Радзвіл выяўляе сваю назіральнасць, здольнасць прыкмячаць пэўныя дэталі, даваць адназначныя, хаця часта і прадудзятныя, ацэнкі пабачанаму. Падчас наведвання Кіпра ён, праз уласныя надобры досвед, прыходзіць да высновы, што мясцовыя туркі жывуць “з паклёпу на хрысціянаў і гандляроў” [Кніга жыццй 1994: 188], а “ў Егіпце або на якім урадзе сядзяць, або гандлем займаюцца, самі ж егіпцяне – хто ратаі, хто гаспадары, арабы ж – разбоем жывуць, мурыны – амаль усе гандляры” [Кніга жыццй 1994: 317].

Па-за хрысціянскай тэматыкай найбольшую ўвагу надае ён мусульманскаму свету, што было абумоўлена самой геаграфіяй падарожжа: Кіпр, Святая Зямля і Егіпет знаходзіліся ў той час пад турэцкай уладай. Тэкст *Пэрэгрынацыі* сведчыць, што М.К. Радзвіл быў добра абазнаны ў асаблівасцях ісламу, ён адрознівае вучэнні шыітаў (прамых нашчадкаў Мухамада) і сунітаў (прыхільнікаў Алі, зяця прарока), тлумачыць сэнс пэўных мусульманскіх абрадаў і святаў. Хоць апісанні адрозненняў паміж блізкаўсходнімі народамі і супольнасцямі часам даволі далёкія з пункту гледжання сучаснай навукі, трэба памятаць, што ў канцы XVI ст. падобныя звесткі ўсё яшчэ нярэдка грунтаваліся на тых самых крыніцах, што і гістарычныя аповесці кштальту *Александрыі*. Так, паведаміўшы пра норавы і лад жыцця арабаў і нязгodu між імі, М.К. Радзвіл згадвае адну з іх абшчын, друзаў, якую выводзіць “ад тых французаў, якія некалі зямлю Абяцаную ў сарацынаў адабралі; але жыццё і справы іхнія гэтакія благія і за паганскія горшыя, што болей пра іх пісаць, вушы цнатлівыя шкадуючы, не хачу” [Кніга жыццй 1994: 189], а пазней яшчэ раз звяртаецца да гэтай тэмы, каб даць больш уважанае і спакойнае апісанне [Кніга жыццй 1994: 302–303].

Вялікае месца адведзена ў творы Егіпту і аднаму з найбольшых яго гарадоў, Каіру [Кніга жыццй 1994: 305–385]. З-пад пяра пісьменніка-пілігрыма паўстае даволі каларытная, напоўненая шматлікімі дэталямі экзатычная карціна жыцця вялікага ўсходняга горада ў яго штодзённасці і святах, побыце і рэлігійных практыках, сацыяльных і палітычных праявах. Аўтара цікавіць многае ў жыцці краіны: мясцовы спосаб пасеву бавоўны [Кніга жыццй 1994: 307], вырабу мальвазіі [Кніга жыццй 1994: 308], вывядзення куранят [Кніга жыццй 1994: 311–312], водазабеспячэння [Кніга жыццй 1994: 321], ірыгацыі [Кніга жыццй 1994: 324], севазвароту [Кніга жыццй 1994: 327], нават полігамія [Кніга жыццй 1994: 318]. Яму ж належыць ці не першае ў айчынным пісьменстве апісанне пірамід [Кніга жыццй 1994: 328–332] і мумій [Кніга жыццй 1994: 356–358], а таксама рынку нявольнікаў:

Было ў той панядзелак мужчын на продаж семсот, жанчын шэсцьсот, і ўсе голыя стаялі, апроч дарослых, і тое толькі жанчын, якія ніз цела свайго ледзь якім рыззём прыкрывалі. Ва ўсіх праколатыя вушы і ноздры, з якіх шкляны шарык вісіць <...>. Вельмі танна тавар гэты прадаюць. Бо за дзесяць дукатаў у золаце хлопца або дзеўку, якая купцу спадабаецца, бярэ. Хрысціянам, аднак, пад пагрозаю смерці тых нявольнікаў з дзяржавы вывозіць забаронена [Кніга жыццй 1994: 337–338].

Вядома, М.К. Радзівіл меў дастаткова часу, каб асэнсаваць уражанні ад пабачанага цягам двухгадовага падарожжа (жнівень 1582 – ліпень 1584 г.) і надаць ім форму літаратурнага твора, паколькі першае выданне *Пэрэгрынацыі* пабачыла свет толькі ў 1601 г. Не ўсе тагачасныя аўтары, аднак, ставілі перад сабой задачу пакінуць па выніках падарожжа друкаваныя творы. Сярод іх – Тэадор Білевіч, выпускнік Віленскай акадэміі, які з мэтай пазнання свету, як было прынята ў той час, выпраўляецца ў замежжа. На частцы шляху – у Германіі, Чэхіі, Італіі – ён суправаджаў сям’ю Міхала Казіміра Радзівіла (Рыбанькі), пасля чаго працягнуў самастойнае падарожжа па Францыі, Англіі і Галандыі. Уражанні ад сваіх вандраванняў ён занатаваў у дзённіку, частка якога, што адносіцца да 1678 г. і прысвечана шасцідзённаму побыту ў Англіі і Лондане, была апублікавана толькі ў 1929 г. [Billewicz 1929; 2004].

Спрактыкаванае вока дасведчанага падарожніка лёгка выхоплівае з рэалій жыцця чужой краіны тое, што складаецца ў яе адметны і запамінальны вобраз. Апісанне першай сустрэчы з англійскай зямлёй, якая адбываецца ў ваколіцах Кентэрберы, праз сваю ўніверсальнасць лёгка накладаецца на вобраз усяе краіны. У полі зроку аўтара – сельская гаспадарка, норавы, адзенне, вайсковая арганізацыя, рэлігійная сітуацыя, агульная ацэнка эканомікі:

Гэты англійскі край вельмі багаты на ўсё: на палі, на раллю, незвычайна ўрадлівую і прыгожую з выгляду. Тут шмат палацаў, прыгожых на вясковы лад. Вельмі гожыя коні, жывёліны неверагоднай велічыні, так што чвэрць цяляці альбо барана ледзь не з вала. Звычайна п’юць піва, і вельмі добрае. У простым народзе строі ў жанчын з высокімі каптурамі на галовах, а ўнізе калматыя, у чаравіках на падэшвах нейкія круглыя жалязкі, каб не псаваць чаравікі аб брук і камяні [Кніга жыццй 1994: 449].

Гэтая ўступная частка, аднак, выразна кантрастуе з далейшым характарам сціслага, але дынамічнага аповеду, у якім Т. Білевіч мэтакіравана засяроджвае ўвагу на ўласных уражаннях і эмоцыях. Часам эстэтычнае задавальненне ад пабачанага выліваецца ў даволі маляўнічыя, як бы зробленыя адным мазком карціны, кшталту апісання краявіду Лондана з вышыні адной з вежаў:

вартая подзіву адкрылася велічная карціна горада, які <...> надзвычай шчыльна забудаваны і ў найпрыгажэйшым парадку ўвесь чырвоны і раўнюсенькі; увышыню ўзносяцца вежы і касцёлы, зверху адкрываецца надзвычай прыгожы краявід, а праз горад цячэ Тама, па якой, як качкі, плыве мноства рачных караблёў [Кніга жыццй 1994: 452].

У асобе апавядальніка перад намі паўстае не пілігрым, што рухаецца па вызначаным адвеку маршруце ў Святую Зямлю, а вольны падарожнік, які самастойна вырашае, калі і куды падацца, на што звярнуць увагу, які ў пастаянным пошуку забаваў, дзівосных рэчаў, эстэтычнага задавальнення. У канцы дзённіка ён наўпрост дае параду патэнцыйным аматарам незвычайных рэчаў: “хто цікавіцца, трэба, каб усё пабачыў на ўласныя вочы дзеля задавальнення пачуццяў” [Кніга жыццй 1994: 457]. Таму пры апісанні рытуалу змены каралеўскай варты аўтар не можа не адзначыць, што “вялікая і пышная цырымонія пакідае велічнае ўражанне” [Кніга жыццй 1994: 449]; наведваючы каралеўскі зварынец, сенсацияй якога лічылася вялікая сава, падараваная англійскаму манарху маскоўскім царом, пакідае з’едлівую заўвагу: “Смеху варта, што яе так далёка праз увесь свет везлі” [Кніга жыццй 1994: 451]; прызнаецца, што ў скарбніцы “мяне ж асабліва прывабіла між іншым каралеўская карона вялікай і неацэннай вартасці” [Кніга жыццй 1994: 454], і змяшчае яе падрабязнае апісанне з вызначэннем прыблізнага кошту; надае значную ўвагу слану, які вырабляе розныя штукі з мушкетам і страляе з яго. Гэтая перакананасць аўтара ў праве на асабістае ўражанне і меркаванне з любой нагоды вядзе яго нават у сферу чужога прыватнага жыцця. “Ён мае і шмат іншых сыноў, і ўсіх ад наложніц, якіх у яго больш дзiesiąтка; і з наложніцамі жыве ён адкрыта” [Кніга жыццй 1994: 455] – занатоўвае Т. Білевіч інфармацыю пра акалічнасці побыту англійскага караля Карла II, быццам гаворка пра нейкага ўсходняга валадара.

Заходняя Еўропа, Блізкі Ўсход і Малая Азія, канешне, не былі адзінымі пунктамі памкненняў розных падарожнікаў. Не менш інтэнсіўны характар з сярэдзіны XVI ст. у ВКЛ набылі падарожжы ва ўсходнім кірунку. Праўда, гэта былі пераважна дыпламатычныя місіі і ваенныя выправы, удзельнікі якіх (пачынаючы ад часоў караля Стэфана Баторыя) пакінулі вялікі пласт аўтабіяграфічна-мемуарнай літаратуры. У самым пачатку XVII ст. Рэч Паспалітая і Маскоўская дзяржава вырашылі развязаць спароджаныя Інфлянцкай вайной (1558–1583) праблемы. З гэтай мэтай у канцы верасня 1600 г. ў Маскву была адпраўлена дыпламатычная місія, сакратар якой, Гальяш Пельгрымоўскі, прадстаўляў ВКЛ. Запісы, зробленыя на шляху ў Маскву і ў самім горадзе, пасля вяртання на радзіму аўтар выкарыстаў пры стварэнні вершавана-празаічнага дыярыуша *Пасольства і кароткае апісанне перамоваў з масквою*.

Твор вызначаецца тэматычнай шматпланаваасцю: падрабязнае і каларытнае апісанне дыпламатычнага цырыманіялу і дыскусій, царскіх аўдыенцый і абедаў пры двары дапаўняецца жывапіснымі сцэнамі побыту ў Маскве саміх паслоў, пэўнымі дэталямі з жыцця баяраў і простага люду. Аўтар дае пераважна адмоўныя ацэнкі норавам і звычаям маскавітаў, іх рабскай псіхалогіі, як і ігнараванню ўладамі пытанняў кнігавыдання, навукі і асветы. Па трапнай заўвазе Рамана Кшывога, творца наогул “не ўпускае ніводнай нагоды, каб паказаць маскоўскую культуру ў негатывным асвятленні” [Krzywy 2010: 21].

Прычына такога стаўлення бачыцца не ў асаблівасцях характару Г. Пельгрымоўскага, не ў жаданні адпомсціць словам за зведаныя падчас пасольства крыўды і нязручнасці, а ў яго светапоглядных устаноўках, спароджаных істотнымі адрозненнямі ў дзяржаўна-палітычным і культурна-грамадскім уладкаванні Рэчы Паспалітай і ВКЛ, з аднаго боку, і Маскоўскай дзяржавы, з другога. Адрозненнямі, якія служылі невычэрпнай крыніцай для крытыкі з боку аўтара. Аўтар несумненна пазіцыянуе сябе ў якасці прадстаўніка “вышэйшай культуры”: дзеля паспяховага выканання дыпламатычнай работы яму даводзіцца “пакутаваць” сярод “варвараў”: “Цікаўнае вока пана пісара заўважае шмат каларытных дэталей, а скептычны розум дае ім паблажліва-іранічную або здэкліва-саркастычную ацэнку” [Кавалёў 2010: 285]. У многім гэта нагадвае адчуванні еўрапейскага каланіста, які воляй лёсу аказваецца між дзікіх плямёнаў нязведаных краін. У XVI–XVII стст. у Еўропе запанавалі спецыфічныя ўяўленні што да ступені цывілізаванасці народаў, прычым вектар “цывілізацыя → варварства” быў скіраваны з Заходняй Еўропы ў бок Маскоўскай дзяржавы. У немалой ступені гэтаму спрыялі гістарыяграфічныя крыніцы кшталту *Трактата пра дзве Сарматы* Мацея Мяхоўскага, дзе Масковія на цывілізацыйнай “шкале” была аднесена акурат да азіяцкай, г. зн. варварскай, часткі. Або такія апісанні звычайна маскавітаў, якія пададзены ў 3-й частцы 7-й кнігі *Хронікі Еўрапейскай Сарматы* Аляксандра Гваньіні. Таму Г. Пельгрымоўскі ў сваёй крытыцы “адсталасці” маскавітаў не быў арыгінальны:

Nie zabawia nauka, czytać, pisać mało,
Samym trochę władzykom ledwo się dostało...
[Pielgrzymowski 2010: 152].

Падобнае ўспрыняцце не толькі маскавіта, а праваслаўнага чалавека наогул, у тым ліку і святара, як малаадукаванага, у сацыяльна-культурную прастору Рэчы Паспалітай было прыўнесена Пятром Скаргам праз яго палемічны трактат *Пра адзінства Царквы Божай* (1577), у 3-й частцы якога скрытыкавана Праваслаўная царква ВКЛ. Закрануўшы

шырокі спектр пытанняў царкоўнага жыцця – ад дагматыкі да маральнага аблічча святарства, – аўтар прыйшоў да непрыемнай, але ў цэлым карэктнай высновы: “вядома, што ў русі ўся навука заняпала, а папы абмужычыліся, і ніколі ад іх не маюць авечкі [паства. – А. Б.] суцяшэння, якога патрабуюць” [Skarga 1577: 359].

Вяртаючыся да твора Г. Пельгрымоўскага, адзначым, што аўтар не толькі пералічвае тое, што яму недаспадобы ў жыцці жыхароў Масковіі, не толькі дае пабачанаму ўласную ацэнку, але і раскрывае прычыны адсталасці (з яго пункту гледжання) маскавітаў, тлумачыць, чаму яны абралі “тыранства і няволю маюць замест законаў” [Pielgrzymowski 2010: 155]. Справа, на думку Г. Пельгрымоўскага, у несвабодзе, а таксама ў няведанні старажытнай гісторыі і *Бібліі*, якія для еўрапейца разглядаанай эпохі служылі не толькі крыніцай найвышэйшага пазнання ды люстрам узорных паводзін, але і размежавальным знакам паміж светам цывілізацыі і светам варварства. Таму адно горкую саркастычную ўсмешку выклікаюць з боку аўтара праявы самадурства цара Барыса Гадунова, які вырашае “пакараць” абраз Міколы Мажайскага, дужа шанаванага, за “збраву дзяржаве”:

Raz tylko pobłądził był Książ z jego porady,
Gdy go zbito pod Kiesą; wzięto mu narady,
Gdy opałę narzucił nań był wielką za to,
Że mu dzwonić nie kazał na hańbę przez lato.
[Pielgrzymowski 2010: 159].

Пры ўсёй непраўдападобнасці падобнага апісання аўтара нельга абвінаваціць у бяздумнай фантазіі, паколькі штосьці падобнае мы сустракаем у многіх мемуарных помніках разглядаанай эпохі. Напрыклад, у *Дыярыушы* Самуэля Маскевіча падаецца гісторыя пра “пакаранне” Тыранам (царом Іванам IV) царквы св. Міхала Арханёла, у якой

склаў маскоўскі цар абяцанне, просячы ў св. Міхала перамогі над польскім каралём; а паколькі пайшло не па яго задуме, угневаўшыся, загадаў сарваць з яе ўсё аздабленне і забраць скарб, а верх збіць гарматамі, і аддаў яе “в опалу”, у якой яна і сёння перабывае [*Дыярыушы* 2016: 37].

Пэўную ўвагу надае гэты мемуарыст апісанню і ацэнцы звычайў простага рускага народа, а дакладней, псіхалогіі паводзін мас. Вобраз сялянства ў разгляданы перыяд практычна адсутнічае ў пісьмовых крыніцах, аднак у выпадку С. Маскевіча падобная ўвага тлумачыцца асабістым досведам, асабістым сутыкненнем з пэўнымі рэаліямі жыцця простага люду. Адсюль – жывасць, “бачнасць” падобных эпізодаў, як, напрыклад, у сцэнах абыходжання сялянаў з абразамі.

У пытанні веры сярод простага люду [пануе] вялікае невуцтва. Калі кароль падышоў да Смаленска, навакольны люд пачаў уцякаць з быдлам у лясы, беручы з сабой з дому і абразы, на якія ўскладае празмерныя спадзяванні. Таму калі нашыя, шукаючы ў лесе спажывы, натрапілі на іх і адабралі быдла, яны, гневаючыся на абразы, на знак ганьбы паразвешвалі іх на дрэвах дагары, кажучы: “Мы молімся вам, а вы нас ад Літвы не ўбераглі”. А іншы, калі ўначы злодзей вывеў з яго хлява вала, схпіў са сцяны абраз і кінуў праз акно на хлеў (а той упаў у гной) ды сказаў: “Я тобе молюся, а ты мене от татя не боронишь” [Дыярыушы 2016: 37].

Значым, што, будучы пратэстантам, для прадстаўнікоў якога абразы не з’яўляюцца аб’ектам пакланення, С. Маскевіч рэагуе на пабачанае халоднай рацыяналісцкай заўвагай, што сялянства “ўскладае празмерныя спадзяванні на абразы”.

У іншым эпізодзе, разважаючы аб прычынах негатыўнага стаўлення маскоўцаў да еўрапейскіх танцаў (“Шаноўны ж чалавек, – кажуць – павінен сядзець на сваім месцы і, пазіраючы на выкрунтасы шута, весяліцца, а не сам быць шутам для іншага” [Дыярыушы 2016: 62]), аўтар прыходзіць да высновы, што прычына – у адсутнасці свабоды для жанчын, якім не дазваляецца “нідзе [паказвацца] на людзях, апрача царквы” [Дыярыушы 2016: 63]. І нават дазваляе сабе пэўны гумарыстычны абертон: калі б маладым хлапцам “дазвалялася сядзець з дзяўчынамі так свабодна, як у нас, то веру, што хлапец загарэўся б ды паварочаў бы лавы, а не толькі танчыў з дзяўчынай” [Дыярыушы 2016: 64].

Нягледзячы на звязанае з вайной непазбежнае агрубленне нораваў, аўтар здольны да пэўнай эстэтычнай рэфлексіі, падобнай да тае, якую дэманструе ў сваім дзённіку Т. Білевіч пры апісанні відаў Лондана. Вось як апісвае С. Маскевіч Маскву:

Паўсюль вельмі шмат як мураваных, так і драўляных цэркваў, і калі ва ўсіх цэрквах пачыналі званіць на абедню, здавалася, што чуеш штосьці неверагоднае. Мы ж усё гэта за тры дні ператварылі ў попел, такая вялікая краса гэтага месца згінула за даволі кароткі час [Дыярыушы 2016: 70–71].

Пададзеныя С. Маскевічам і Г. Пельгрымоўскім апісанні нораваў, што панавалі ў пачатку XVII ст. у Маскоўскай дзяржаве, успрымаліся на захад ад яе межаў прынамсі як своеасаблівая экзотыка, чужая еўрапейскай ментальнасці і ўласцівая, хутчэй, усходнім краінам. Іх адмаўленне і высмейванне будуць пераадолены бліжэй да канца XVIII ст., калі з аб’екта ідэйна-ідэалагічнага процістаяння падобныя апісанні паступова стануць адным з элементаў стварэння мастацкасці, як у *Авантурах майго жыцця* (1760) Саламеі Пільштыновай-Русецкай, блізкіх да прыгодніцкага рамана.

Аднак жаданне зафіксаваць непадобнае да таго, што можна пабачыць на радзіме, было ўласціва не выключна свецкім творам – яго

можна сустрэць і ў апісаннях, складзеных духоўнымі асобамі. Да іх ліку адносіцца дзённік Ювеналія Харкевіча на генеральны капітул ордэна бернардынцаў у іспанскую Валенсію ў 1768 г. Падарожжа праз Польшчу, Сілезію, Чэхію, Маравію, Германію, Францыю і Іспанію дала багаты матэрыял для народознаўчых назіранняў, для ацэнак і параўнанняў. Прыналежнасць аўтара да духоўнага стану мела тут другаснае значэнне, бо яго маралізм не значна адрозніваецца ад маралізму свецкай асобы: едучы ў Іспанію па духоўных справах, ён у сваім дзённіку надае вялікую ўвагу свецкім аспектам жыцця. Падарожжа праз розныя краіны звязана для яго не толькі з наведваннем касцёлаў і манастыроў, але і з магчымасцю прадэманстраваць уласную эрудыцыю ў пытаннях свецкай і царкоўнай гісторыі тых мясцін, праз якія пралягае шлях, або падаць агульныя апісанні гарадоў. Можна сцвярджаць, што свецкі бок жыцця прыцягвае яго ўвагу не менш, чым уласна духоўны. Для яго прыныпова важнае апісанне з'едзенага ў абед, напрыклад, у Вене:

Абедзенныя порцыі былі такія: мясны булён; кавалак мяса – цяляціна, добра падсмажаная на масле і запечаная, вельмі мяккая, іншая, чым наша, на смак; веправіна, запечаная на масле; пірожныя, пшанічны хлеб і сталовае віно [Харкевіч 2012: 525].

Ён выказвае захапленне ўзроўнем камфорту ў кляштарх Маравіі, “у параўнанні з якімі нашыя кляштары можна назваць куратнікамі” [Харкевіч 2012: 526]. Адзначае, што чэшскія народныя звычаі, “хаця больш шляхетныя, нагадвалі пра нашыя парадкі” [Харкевіч 2012: 523], а іспанская ежа, “хаця нядрэнная, аднак значна бяднейшая за французскую” [Харкевіч 2012: 545].

Асобныя пасажы наконт Іспаніі і яе насельнікаў гучаць не дужа карэктна для чалавека нашых дзён, але былі цалкам прымальнымі ў XVIII ст., як, напрыклад, агульная ацэнка, што народ Іспаніі “чорны і непрыгожы, неахайны, як нашы жыды” [Харкевіч 2012: 565]. Ю. Харкевіч, аднак, звяртае ўвагу на многія бакі мясцовай рэальнасці – спосаб будавання дамоў, жывёлагадоўлю, севазварот, арганізацыю гарадскога жыцця, прысутнасць у іспанскім грамадстве “індзейцаў, амерыканскіх людзей, якія маюць пляскаты твар, малыя вочы і нос, смуглявыя, падобныя ва ўсім да нашых калмыкаў” [Харкевіч 2012: 565]. У цэлым у вялебнага айца Ювеналія склалася не найлепшае ўражанне пра іспанцаў, якім ён дае наступную характарыстыку:

злосныя людзі, хуткія да панажоўшчыны, на дарогах і ў прадмесцях часта сустракаюцца драўляныя крыжыкі велічынёй з локаць, пастаўленыя па забітым чалавеку <...>. Апрацаванай зямлі маюць мала, кожны з іх хоча звацца кабальера, а не гаспадаром [Харкевіч 2012: 565–566].

Хоць паездка Ю. Харкевіча адбывалася на 90 гадоў пазней, чым падарожжа Т. Білевіча, у дыярыушах гэтых аўтараў маецца шмат агульнага ў апісанні ладу жыцця іншых краін, нораваў і звычаяў народаў. Прынамсі, гэта жаданне зафіксаваць асабістае ўражанне або меркаванне, выкліканае пабачаным, пачутым і адчутым, што сведчыць пра ўзрастанне ролі эстэтычных і аксіялагічных каштоўнасцяў у развіцці асобы. Па-другое, імкненне да параўнання фактаў з жыцця розных народаў і супольнасцяў ёсць вынікам рэфлексіі над культурнымі, моўнымі, сацыяльнымі, рэлігійнымі і палітычнымі адрозненнямі паміж імі. Па-трэцяе, пераважае павярхоўнае апісанне праяваў штодзённага жыцця на чужыне, што вынікае з непрацягласці асабістага побыту там (6 дзён у Англіі ў Т. Білевіча і 2 месяцы ў Іспаніі ў Ю. Харкевіча) і, адпаведна, немагчымасці больш глыбокага асэнсавання сутнасці пабачаных і зафіксаваных у творах з’яў. Згадаем, разам з тым, якія характарыстыкі падаюць названыя аўтары (Т. Білевіч – на пачатку “англійскай” часткі свайго дыярыуша, а Ю. Харкевіч – у канцы свайго) краінам знаходжання: калі ў Т. Білевіча гэта, хутчэй, інтрадукцыя ў прадмет апісання, то ў Ю. Харкевіча – штосьці накшталт прысуду духоўнай асобы. Амаль стогадовая дыстанцыя ў часе напісання твораў дазваляе сцвярджаць, што ўжо ў канцы XVII ст. мы знаходзім у мемуарнай літаратуры яскравыя праявы мыслення Новага часу (Т. Білевіч), але, пры гэтым, яшчэ і ў канцы XVIII ст. магчымыя асобныя праявы сярэднявечнага мыслення (Ю. Харкевіч).

Падсумоўваючы, акцэнтуюем увагу на найбольш істотных выніках эвалюцыі ўспрыняцця іншасці. Апісанні народаў, ацэнкі іх звычаяў і нораваў у беларускай літаратуры XVI–XVII ст. сведчаць пра паступовае ўзрастанне суб’ектыўнага пачатку, аўтарскага **я**. Калі сярэднявечная свядомасць размяжоўвала **сваё** і **чужое** на падставе рэлігійнага вучэння, а не прэзентацыі канкрэтнай іншасці, то ў эпоху Адраджэння на першы план выходзіць суб’ектыўны пачатак: недакладнасць і фантазію змяняе асабістае сведчанне, шаблонныя ўяўленні – індывідуальныя ўражанні, якія фіксуюцца ў апісаннях шматлікіх падарожжаў, пілігрымак, дыпламатычных выправаў у еўрапейскія і азіяцкія краіны. У разгляданую эпоху найбольш выразна гэты працэс выявіўся ў аўтабіяграфічна-мемуарнай прозе, дзе аўтар пачынае ўсё больш і больш раскрывацца як удзельнік уласнага твора, выяўляе аўтарскую пазіцыю адносна прадмета апісання – дэманструе суб’ектыўны, уласцівы адзінцы, а не калектыву, погляд.

Спіс літаратуры

- Aleksandryâ*. 1962. Sklad. U. Aničënka. Minsk [Александрья. 1962. Склад. У. Анічэнка, Мінск].
- Antalogiâ daŭnâj belaruskaj litaratury: XI – peršaâ palova XVIII stagoddzâ*. 2003. Minsk: Belaruskâ navuka [Анталогія даўняй беларускай літаратуры: XI – першая палова XVIII стагоддзя. 2003. Мінск: Беларуская навука].
- Belaruskîâ Aleksandryâ, Troâ, Tryščan...: perakladnaâ beletrystyka Belarusi XV–XVII stst*. 2009. Uklad. A. Brazgunova. Minsk: Belaruskâ navuka [Беларускія Александрыя, Троя, Трышчан...: перакладная белетрыстыка Беларусі XV–XVII стст. 2009. Уклад. А. Бразгунова. Мінск: Беларуская навука].
- Billewicz Teodor. 1929. *Diariusz czyniony w Angljej jako się pieregrynowało i mieiszkało*. Wyd. B. Olszewicz. Poznań.
- Billewicz Teodor. 2004. *Diariusz podróży po Europie w latach 1677–1678*. Oprac. M. Kunnicki-Goldfinger. Warszawa: Biblioteka Narodowa.
- Charkiewicz Juwenalij. 2012. *Dyâryuś ispankaga padarožža*. U: *Litaratura XVII–XVIII stahoddzâŭ*. Uklad. A. Brazgunova, S. Haranina. Minsk: Mastackâ litaratura [Харкевич Ювеналий. Дыярыуш іспанскага падарожжа. У: Літаратура XVII–XVIII стагоддзяў. 2012. Уклад. А. Бразгунова, С. Гараніна. Мінск: Мастацкая літаратура].
- Dyâryuśy XVII stagoddzâ (1594–1707 gady)*. 2016. Uklad. A. Brazgunova. Minsk: Belaruskâ navuka [Дыярыушы XVII стагоддзя (1594–1707 гады). 2016. Уклад. А. Бразгунова. Мінск: Беларуская навука].
- Kavalëŭ Sârhej. *Šmatmoŭnaâ paëziâ Vâlikaga Knâstva Litoŭskaga epochi Rènesansu: managrafiâ*. 2010. Minsk: Knigazbor [Кавалёў Сяргей. Шматмоўная паэзія Вялікага Княства Літоўскага эпохі Рэнесансу: манаграфія. 2010. Мінск: Кнігазбор].
- Knîga žyciŭ i hadžënnâŭ*. 1994. Uklad. A. Melnikava. Minsk: Mastackâ litaratura [Кніга жыццў і хаджэнняў. 1994. Уклад. А. Мельнікава. Мінск: Мастацкая літаратура].
- Krzywy Roman. 2010. *Wstęp*. W: Pielgrzymowski Eliazs. *Poselstwo i krótkie spisanie rozprawy z Moskwą*. Wyd. i oprac. R. Krzywy. Warszawa: Neriton.
- Le Goff Jaques. 1992. *Civilizaciâ srednevekovogo Zapada* / per. s fr. Moskva: Progress-akademîâ [Ле Гофф Жак. 1992. Цивилизация средневекового Запада / пер. с фр. Москва: Прогресс-академия].
- Lotman Ūrij. 1965. *O ponâtiî geografičeskogo prostranstva v russkih srednevekovyh tekstah*. “Učënye zapiski Tartusskogo gos. univërsîteta” vyp. 181 (“Trudy po znakovym sistemam” vyp. 2) [Лотман Юрий. 1965. О понятии географического пространства в русских средневековых текстах. “Ученые записки Тартусского гос. университета”, вып. 181 (“Труды по знаковым системам”, вып. 2)].
- Pielgrzymowski Eliazs. 2010. *Poselstwo i krótkie spisanie rozprawy z Moskwą*. Wyd. I oprac. R. Krzywy. Warszawa: Neriton.
- Skarga Piotr. 1577. *O iedności Kościoła Bożego pod iednym pasterzem z o Greckim od tey iedności odstąpieniu*. Wilno.

STRESZCZENIE: W artykule, na przykładzie najważniejszych zabytków pisanych (*Peregrynacja* M.K. Radziwiłła, diariusze S. Maskiewicza, E. Pielgrzymowskiego, T. Billewicza, J. Charkiewicza), przeanalizowano cechy prezentacji wizerunku „innego” w literaturze białoruskiej doby Renesansu i Baroku. Ustalono, że średniowieczne rozumienie odmienności, zdeterminowane przez dogmat chrześcijański, w literaturze XVI–XVIII wieku jest stopniowo zastępowane subiektywnym postrzeganiem, co

oznacza, że decydujące znaczenie ma opinia konkretnej osoby, a nie zbiorowości. Wskazuje to na rosnącą rolę zasady autorskiej i zburzenie poetyki literatury tradycjonalizmu refleksyjnego.

SŁOWA KLUCZOWE: autor, Barok, literatura białoruska, obraz innego, Renesans, subiektywność.

АНАТАЦЫЯ: У артыкуле на прыкладзе найбольш значных помнікаў пісьменства (Лэрэгрынацыя М.К. Радзівіла, дыярыушы С. Маскевіча, Г. Пельгрымоўскага, Т. Білевіча, Ю. Харкевіча) разгледжаны асаблівасці прэзентацыі вобраза “іншага” ў беларускай літаратуры Адраджэння і Барока. Вызначана, што сярэднявечнае, дэтэрмінаванае хрысціянскай дагматыкай разуменне іншасці ў літаратуры XVI–XVIII стст. паступова змяняецца суб’ектыўным успрыняццём, г. зн., вырашалнае значэнне набывае меркаванне канкрэтнага чалавека, а не калектыву. Гэта сведчыць пра ўзрастанне аўтарскага пачатку і разбурэнне паэтыкі літаратуры рэфлексійнага традыцыяналізму.

КЛЮЧАВЫЯ СЛОВЫ: аўтар, Барока, беларуская літаратура, вобраз іншага, Рэнесанс, суб’ектыўнасць.

Data przesłania artykułu: 15.08.2022

Data akceptacji artykułu: 25.09.2022

ABOUT THE AUTHOR / O AUTORZE

Ałaxandr Brazgunou / Аляксандр Бразгуноў – Białoruś, Narodowa Akademia Nauk Białorusi, Centrum Badań nad Kulturą, Językiem i Literaturą, Instytut Literaturoznawstwa im. Janki Kupały, dr.; specjalność naukowa: literaturoznawstwo białoruskie; zainteresowania naukowe: polskojęzyczna spuścizna WKL (zwłaszcza poezja), proza białoruska XVI–XVII wieku, kronikarstwo i pamiętnikarstwo, działalność Franciszka Skaryny.

Adres: Інстытут літаратуразнаўства імя Янкі Купалы; вул Сурганова, 1, корп. 2, 220072, Мінск, Беларусь.

Wybrane publikacje (2021–2022):

1. Бразгуноў Аляксандр. 2021. *Аўтарскі пачатак ва Ўспамінах Ф. Еўлашоўскага*. “Вестник МГЛУ. Серия 1. Филология” № 2: 164–170.
2. Бразгуноў Аляксандр. 2022. *Вобраз аўтара ў дыярыушах Багуслава Маскевіча*. “Весці БДПУ. Сер. 1. Педагогіка. Псіхалогія. Філалогія” № 2: 133–136.
3. Бразгуноў Аляксандр. 2022. *Майстар і мастак: аўтарскія інастасі беларускіх пісьменнікаў XVI ст.* (12–26) У: *Францыск Скарына: даўнія факты – новыя ідэі*. Мінск: Бел. навука.
4. Бразгуноў Аляксандр. 2022. *Пафас і этас у карціне свету аўтара XVI ст.* (319–323) У: *Традыцыі і сучасны стан культуры і мастацтваў: зб. навук*. Вып. 3. Мінск: Права і эканоміка.
5. Бразгуноў Аляксандр. 2022. *Эмоцыя ў Дыярыушы Самуэля Маскевіча*. “Вес. нац. акад. навук Беларусі. Сер. гуманітар. Навук” № 1: 104–109.